

нити раннє поширення овець та кіз у неоліті півдня України впливом з Кавказу здаються непереконливими.

У VI тис. до н. е. ранньоземлеробська людність досягла півночі Балканського півострова. Тут сформувалася середньодунайська ранньонеолітична спільнота, що складалася з археологічних культур Старчево Югославії, Кереш Угорщини, Кріш Румунії, Караново Болгарії та Буго-Дністровської України. Протягом цього тисячоліття неолітичні землероби освоїли всю Карпатську улоговину. Лише на сході їм вдалося вийти за межі Карпатської дуги до середніх течій Пруту, Дністра та Південного Бугу. Цей бугодністровський неоліт вважається найдавнішим серед неолітичних культур України (див. мал. 31).

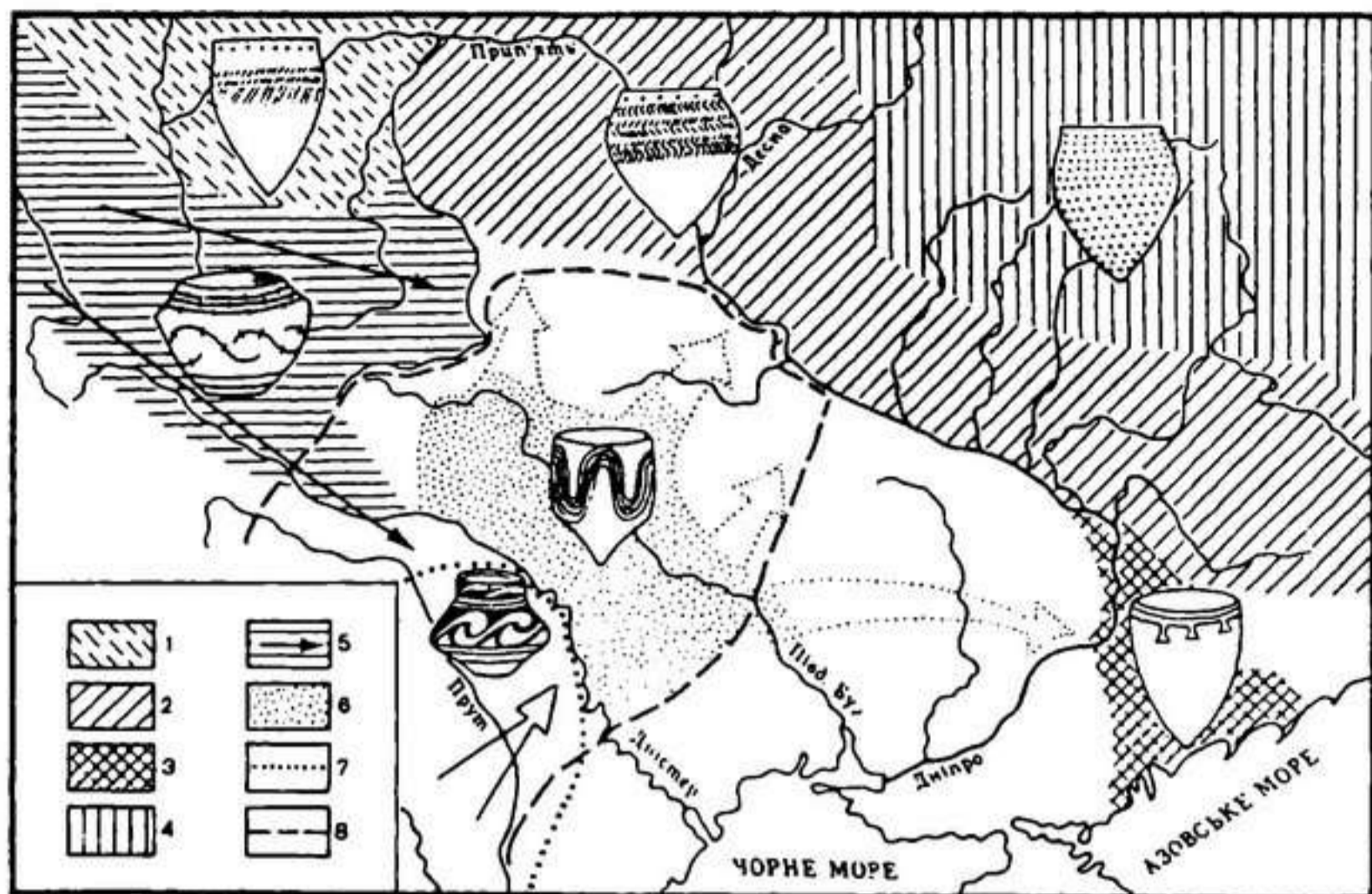
На V тис. до н. е. припадає принципово новий етап освоєння балканськими аграріями Європи. Колонізація поширилася із Середнього Подунав'я північніше на лесові плато середньої смуги Європи. Ці родючі ґрунти простяглися північніше Альп та Карпат довгою смугою від Північної Франції до України. Однак землеробське освоєння порослих лісом обширів стало можливим лише після винайдення підсічно-вогневого землеробства.

Його суть полягала в тому, що восени ділянка лісу розчищалася від дерев, які сохли протягом зимових місяців. У лютому сухі дерева спалювалися, удобрюючи землю попелом. Навесні підготовлене у такий спосіб поле засівалося. Після кількох років експлуатації воно втрачало родючість. Доводилося випалювати нову ділянку лісу і переносити ближче до неї селище. Цим пояснюється рухливість землеробів, які користувалися такими методами ведення сільського господарства.

Найдавнішими підсічно-вогневими землеробами, які освоїли лісові обшири середньої смуги Європи, була людність неолітичної культури лінійно-стрічкової кераміки. Ця спільнота постала ще у VI тис. до н. е. на основі культури Кереш Західної Угорщини. З Карпатської улоговини людність культури лінійно-стрічкової кераміки просунулася Верхнім Дунаєм на узвишшя Південної Німеччини, до басейну Рейну і навіть Північно-Східної Франції. Дещо пізніше саме її нащадки принесли землеробство і тваринництво на Британські острови (див. мал. 31).

Племена культури лінійно-стрічкової кераміки зі своєї батьківщини на Середньому Дунаї через Моравську браму розселялися на північ на землі Південної Польщі. Рухаючись далі на схід, вони близько середини V тис. до н. е. досягли Волині та Верхнього Подністров'я. Отже, ця культура відіграла провідну роль у неолітизації середньої смуги Європи від Франції до України (мал. 33).

Однак справжня аграрна колонізація лісостепової смуги Правобережної України пов'язана з відомою трипільською культурою, яка датується V—IV тис. до н. е. Вона виникла на початку V тис. до н. е. у румунському Прикарпатті на основі балканської неолітичної культури Боян. Румунська назва культури Кукутені. Протягом понад тисячу років ця людність поступово і невпинно просувалася з Південного Прикарпаття у північно-східному напрямку, колонізуючи родючі чорноземи лісостепової смуги Молдови

Мал. 33. Неолітичні культури України VI—IV тис. до н. е.:

1 — німанська; 2 — дніпро-донещька; 3 — сурська; 4 — ямково-гребінцевої кераміки; 5 — лінійно-стрічкової кераміки; 6 — буго-дністровська; 7 — кукутені; 8 — трипільська

та Правобережної України. В середині IV тис. до н. е. трипільці досягли Дніпра на теренах Південної Київщини. Одне з цих поселень, розкопане В. Хвойкою сто років тому біля с. Трипілья, і дало назву культурі.

Отже, відтворююча економіка на українських землях поширилася з Балканського регіону. Популярна у післявоєнні роки версія про неолітизацію України з Кавказу поки що не знаходить наукового підтвердження. Зате археологічні матеріали неспростовно свідчать про чотири хвилі мігрантів з Подунав'я на Правобережну Україну з VII по IV тис. до н. е.

Найдавніші впливи балканського світу на українські землі простежуються в матеріалах гребениківської пізньомезолітичної культури. Вони датуються кінцем VII—VI тис. до н. е. і поширені на Одещині. Гребениківській техніці обробки кременю властиві правильні, відтискні пластини, з перетинів яких виготовляли численні трапецієвидні наконечники стріл (див. мал. 32). Аналогічні вироби знайдено у найдавніших неолітичних шарах Греції (Аргіса, Сескло, Ніа Нікомедія). Це дає підстави виводити корені гребениківської спільноти Північно-Західного Надчорномор'я з Балкан.

Досконала відтискна техніка обробки кременю з'явилася на Близькому Сході у VIII тис. до н. е. Просунувшись на захід у VII тис. до н. е., її носії розселилися по островах та узбережжю Середземного моря до Гібралтару. У VI тис. до н. е. вона поширилася на північ в Європу і у V тис. до н. е. досягла берегів Балтії, Північного моря, Ла-Маншу (див. мал. 31).

З другою, буго-дністровською хвилею балканських прибульців у лісо-степях Правобережної України з'являються найдавніша неолітична кераміка та відтворююче господарство. Про балканські корені цього явища свідчать як особливості буго-дністровської кераміки (лінійний орнамент), так і своєрідний близькосхідно-балканський набір культурних зернових рослин. Відбитки зерен на глиняному посуді свідчать, що буго-дністровці вирощували традиційні для Східного Середноземномор'я зернові культури — пшениці емер, однозернянку, ячмінь, горох. На поселеннях переважають кістки диких тварин та риби. Серед домашніх тварин були відомі свині, собаки. Пізніше з'явилася велика рогата худоба [12, т. 1, с. 118—126].

Слід зазначити, що буго-дністровська культура VI—V тис. до н. е. є місцевим, варварським проявом неоліту Подунав'я. Вона виникла внаслідок впливу балканської культури Кріш з території Молдови на місцеві мисливські та рибальські племена Середнього Дністра на Бугу. Тому основою економіки цього населення були мисливство та рибальство, доповнені запозиченими у кришської людності Молдови елементами землеробства і тваринництва. Стає зрозумілим, чому сліди культурних злаків, знайдені на буго-дністровських пам'ятках Подністров'я, відсутні далі на схід, у Побужжі. Глиняний посуд буго-дністровської культури поєднує в собі місцеві риси (гостре дно із запозиченими у дунайських землеробів (лінійний орнамент) (див. мал. 33).

У середині V тис. до н. е. буго-дністровська людність поширюється на схід до Дніпра і на північ до Полісся. Внаслідок її впливів на місцевих мисливців та рибалок у поліському Подніпров'ї виникла дніпро-донецька неолітична культура, а у Західному Поліссі — німанська.

Третя хвиля мігрантів з Балкан та Подунав'я — людність культури лінійно-стрічкової кераміки — на відміну від попередніх прийшла на Волинь та Верхнє Подністров'я не з Нижнього Дунаю, а з південної Польщі в обхід Карпат з півночі. Ці поселення існували в Україні у V тис. до н. е. В основі економіки прибульців було переложне землеробство, доповнюване придомним розведенням великої рогатої худоби. Носії традицій культури лінійно-стрічкової кераміки були нащадками найдавніших балканських землеробів. Про це свідчить близькосхідний набір зернових, характерний орнамент посуду, східносередземноморський "вірменоїдний" антропологічний тип [227, с. 264].

Аграрна економіка остаточно утвердилася на чорноземах Правобережної України лише у V—IV тис. до н. е. з приходом сюди з Нижнього Подунав'я та басейну р. Серет культури Кукутені-Трипілья. Економічною основою цієї яскравої археологічної культури України було вирощування пшениці та ячменю, а також розведення великої рогатої худоби, кіз, овець, свиней. Орне землеробство трипільців мало перелогову форму. В міру виснаження землі вони переселялися далі на схід і поступово освоїли всі придатні для їхньої землеробської системи чорноземи від Карпат до Дніпра.

Окремі мідні прикраси, шила, ножі та сліди металургії на трипільських поселеннях свідчать, що більшість з них датуються не неолітом, а наступним енеолітичним (мідно-кам'яним) періодом первісної історії. Археологи

пізнають трипільські поселення насамперед за досконалим, багато орнаментованим глиняним посудом. Вишуканий лінійний та спіральний орнамент червоного, коричневого та чорного кольорів вкриває жовту поверхню столового посуду (мал. 34).

Трипільські прямокутні глинобитні житла з дерев'яним каркасом стін та глиняною долівкою демонструють типовий приклад вищезгаданої балканської домобудівної традиції. Численні глиняні статуетки жінок з поселень трипільців, як і їхній посуд, вказують на балканські корені культури. Про це свідчить також їх східноземноморський антропологічний тип.

Трипільське землеробське суспільство досягло високого рівня розвитку і стояло на порозі цивілізації. Останньою називають такий рівень соціально-економічного розвитку суспільства, коли виникають міста і писемність. Величезні поселення Майданецьке, Тальянки, Доброводи та інші, які налічують до 3 тис. жител і займають площу 200—400 га, по праву вважаються протомістами. Житла на них розташовані концентричними колами, які з'єднувалися з центром численними радіальними вулицями. Населення цих племінних центрів перевищувало 10 тис. осіб.

Складна знакова система орнаментів та глиняні конічні фішки і кульки для лічби свідчать, що трипільці стояли на порозі винайдення письма. Отже, протоміста та протописемність дають підстави вважати Трипільля протоцивілізацією, що зароджувалася паралельно з найдавнішими містами-державами Близького Сходу. Однак переступити поріг цивілізації трипільцям так і не вдалося через певні вади економіки та природні негаразди, що спіткали суспільство наприкінці IV тис. до н. е.

Екстенсивна перелогова система орного землеробства зумовила спочатку заселення, а згодом виснаження трипільцями усіх придатних для господарської системи чорноземів Правобережної України. Дедалі відчутніша посушливість клімату довершила колапс трипільської землеробської економіки.

Вичерпання можливостей екстенсивного землеробства, знищення лісів на значних обширах, які перетворилися на потенційні пасовиська, поширення степів у зв'язку з аридизацією клімату наприкінці IV тис. до н. е. стимулювали підвищення ролі відгінного скотарства у трипільському господарстві. Це створило умови для заселення нащадками трипільців Полісся, заплави Дніпра, надчорноморських степів. Ці події, що сталися близько 5 тис. років тому, знаменували кінець існування трипільської культури.

Значення останньої для стародавньої історії України полягає в тому, що саме з нею пов'язана остаточна перемога відтворюючої економіки на українських землях в IV тис. до н. е.

Отже, в VI—IV тис. до н. е. в лісостепах Правобережної України розвивалися ранньоземлеробські культури (буго-дністровська, лінійно-стрічкової кераміки, трипільська), тісно пов'язані зі світом найдавніших у Європі балканських землеробів. На північ від них у Поліссі та в Подніпров'ї жили місцеві мисливці та рибалки. Під сильним впливом з Правобережжя тут виникло кілька мисливсько-рибальських неолітичних культур: німанська західного Полісся, дніпро-донецька Київщини та дніпровського Лівобережжя,

Мал. 34. Трипільська культура V—IV тис. до н. е.:
 1 — глиняна статуетка жінки; 2 — зображення бика та жінки; 3 — крем'яний наконечник
 стріли; 4 — глиняна модель житла; 5 — мотика з рогу оленя; 6—16 — глиняний посуд